

11.09.2018

Peeter Põllu kirjutatud monograafiad

HEIKI HALJASORG, Tallinna Toomkooli õppealajuhtaja ja Eesti Kirikute Nõukogu haridustöö projektijuht

Omnia tempus habent, et momentum suum cuique negotio sub caelo¹

Koguja

Peeter Põld (1878-1930) on Eesti rahva suurkuju, kelle tähtsust ei saa kuidagi alahinnata. Eriti suur roll on tema elutööl Eesti hariduse ajaloos, sest ta on emakeelse keskhariduse ja emakeelse ülikoolihariduse üks rajajaid Eestis. Seetõttu ei ole kuidagi ka ootamatu, et Peeter Põllu ausammas asub Tartus just haridus- ja teadusministeeriumi ees.

Peeter Põllu loomingu iseloomustamiseks sobivad järgmised märksõnad: teoloogia (õppimine Tartu Ülikooli usuteaduskonnas), rahvuslikkus (kuulumine Eesti Üliõpilaste Seltsi), rahvusvahelisus (enda täiendamine pedagoogika alal Saksamaal ja Šveitsis), üldharidus (töötamine Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastekooli direktorina), hariduspoliitika (töötamine haridusministri, Asutava Kogu ja Riigikogu liikmena), eestikeelne ülikooliharidus (töötamine Tartu ülikooli kuraatori ja pedagoogikaproffessorina) ja karskus (töötamine Eesti Karskusliidu esimehena).

---

¹ Igale asjale on määratud aeg ja aeg on igal tegevusel taeva all.

Peeter Põllu kirjutatud raamatud on „Pius IX ja kirikuriik aastatel 1848–1849“ (pole säilinud), „Üldine kasvatusõpetus“ (Põld 1932a), „Usuline kriis: selle tunnuseid, põhjusi ja ületamisvõimalusi“ (Põld 1932b) ja „Eesti kooli ajalugu“ (Põld 1933). Lisaks on Peeter Põld kirjutanud mitusada ajaleheartiklit (Saarmaa jt: 1994). Antud ülevaates keskendume ainult raamatutele.

Peeter Põllu elu ja loomingu kohta on kirjutatud: ilmunud tähtsamad teosed on "Professor Peeter Põld: kirjanduse nimestik, 1901–1994" (Saarmaa jt: 1994), Vello Paatsi „Põldude jälgi arhiivitolmus ja kultuuriloos“ (Paatsi 2006) „Peeter Põld oma ajastu peeglis“ (Muoni jt 1996), „Lastest tuntakse meid“ (Põld 2007) ja Maie Tuuliku „Peeter Põld“ (Tuulik 2007).

"Pius IX ja Kirikuriik aastatel 1848–1849"

Peeter Põld sai *cand. theol.* kraadi oma uurimistöö „Pius IX ja Kirikuriik aastatel 1848–1849“ eest Tartu ülikoolis 1907. aastal. Huvitav oleks seda lugeda, aga kahjuks see pole säilinud. Rahvusarhiivis Tartus on EAA.402 viitekoodi alt leitavad 11 Tartu Keiserlikus Ülikoolis kaitstud auhinna- ja kandidaaditööd 1907. aastast (EAA.402.13.430, EAA.402.13.431, EAA.402.13.432, EAA.402.13.433, EAA.402.13.434, EAA.402.13.435, EAA.402.13.436, EAA.402.13.437, EAA.402.13.438, EAA.402.13.439, EAA.402.13.440), aga Peeter Põllu lõputööd nende hulgas ei ole. Paavst Pius IX kohta aga siinkohal paar sõna. Pius IX oli Rooma paavst 1846-1878. Tema ajal toimus eeskätt Camillo Cavouri ja Giuseppe Garibaldi juhitud Itaalia ühinemisliikumine, mis tähendas killustunud Itaalia väikeriikide vägivaldset ühendamist üheks Itaalia kuningriigiks, mis lõpuks tähendas Kirikuriigi kadumist maailmakaardilt (1870) ning seda, et paavst Pius IX kuulutas end „Vatikani vangiks“. Peeter Põllu *cand. theol.* kraadi vääriliseks tunnustatud uurimistöö oli Kirikuriigi kohta 1848-1849, mil Itaalias oli puhkenud revolutsioon ning Kirikuriigis tuli võimule valitsus, milles osalesid liberaalid. Nemad kuulutasid Kirikuriigi ajutiselt vabariigiks, tühistasid paavsti ilmaliku võimu, konfiskeerisid kiriku vara ning kehtestasid korra, mille kohaselt kirik ei tohi hariduse asjadesse sekkuda.

„Üldine kasvatusõpetus“

Pärast Peeter Põllu surma (1930) ilmus 1932. aastal tema „Üldine kasvatusõpetus“. (Põld 1932a). Raamatu redigeerija ja saksakeelse kokkuvõtte kirjutaja oli Tartu Ülikooli pedagoogikaõppejõud Juhan Tork. Peeter Põllu kasvatusteooria võtmetõendid on kasvatuse eesmärgid (nt osavus, lugemine, ilu, õiglus, headus, hingerahu), kasvatusabinõud (nt käsk, keeld, karistus, kiitus), kasvatuse rakenduspunktid (nt südametunnistus, tunded, füüsis, mõistus ja tahe) ja kasvatusprintsüübid (nt sihipärasuse-, sotsiaalsuse-, aktuaalsuse-, individuaalsuse-, totaalsuse-, autoriteedi- ja vabaduseprintsüübid). Autor peab oluliseks vitaalseid väärtusi (nt jõud, osavus), majandus-tehnilisi väärtusi (nt lugemine, kirjutamine, arvutamine), esteetilisi väärtusi (nt ilu), õiguslikke väärtusi (nt õiglus), eetilisi väärtusi (nt headus) ja usulisi väärtusi (nt usk, hingerahu) (Põld 1932a: 24-40). Peeter Põllu on järgi on kasvatus „*teadlik sihipärane tegevus*“, et „*viia arenemisele kasvava põlve kehalisi ja vaimlisi jõude nende väärtuste alalhoidmise ja täiendamise sihis*“ (ibid: 20). Tema arvates vajab laps nii isa kui ema: „*Et kumbki üksikult ei ole täielik, vaid ühekülgne, siis saab kasvatus täielikuks alles, kui mõlemad toimivad koos, kui nad on kokku kõlastatud. Mõlemad elemendid on tarvilikud: ühel põhjeneb enam õigus ja õiglus, teisel armastus, osavõte.*“ (ibid: 49). Peeter Põld ütleb, et kool peab olema nii õppe- kui ka kasvatusasutus (ibid: 50) ning et tuleb leida „*kooli ja kodu vahel kooskõla, õige tööjaotus ja koostöö*“ (ibid: 52). Samuti rõhutab Peeter Põld harjumuste (ibid: 82-87), eeskuju (ibid: 90-94), mängu (ibid: 129), töö (ibid:129) ja kristliku eetika (ibid 146-149) tähtsust. Käsu ja keelu puhul kehtib tema järgi järjekindluse ja järeleandmatuse reegel (ibid:97). Võib öelda, et Peeter Põllu kasvatusteooria on üks selgemaid, struktureerimataid, kokkuvõtlikumaid ja paremaid (kui mitte kõige parem) kasvatusteooria käsitlusi eesti keeles.

„Usuline kriis: selle tunnuseid, põhjusi ja ületamisvõimalusi“

1933. aastal tema raamat „Usuline kriis: selle tunnuseid, põhjusi ja ületamisvõimalusi“ (Põld 1932b). Raamatu redigeeris autori õde, teoloog Margarete Põld. Teoses otsitakse peamiselt vastust küsimustele: Kas oleme

õigustatud kõnelema usulisest kriisist? Kust otsida kriisi põhjusi? Milliseid lahendusi pakutakse kriisiolukorras?

Peeter Põld nimetab selle kriisi peamised tunnused: intelligentsi võõrandumine kirikust, mitmete vaimulike elukombed pole enam eeskujulikud, Eesti rahvaarvu kahanemine ning uute usuliste liikumiste levik (spiritism, okultism, antroposofia, teosofia, tarapiitlus). Ta ütleb, et ka 1923. aasta rahvahääletus usuõpetuse lubamiseks algkooli õppekavasse (seda toetas 71,22 % valijatest) ei suuda teda veenda, et kriisi ei ole. Peeter Põld jätkab, et eelpool kirjeldatud nähtused on iseloomulikud mitte ainult Eestile, vaid ka Lääne-Euroopale. Samas on Peeter Põld Lääne-Euroopa suhtes optimistlikum ning ta ütleb, et kriisi mõiste kasutamine pole seal põhjendatud. Autor väljendab mõtet, et „*põhimõtteliselt ei ole vahet praegusaja inimese ja näiteks Periklese aegse kreeklase vahel*“ (ibid: 18). Kriisi põhjustena nimetab Peeter Põld järgmisi mõjureid: kiire elutempo, materialistlikuks muutunud teadus, riigi ja kiriku eraldamine, sotsialism ja kommunism (katse rajada õnnelik ühiskond maa peal) ja estetism (kunst kunsti pärast, isiklik eneseteostus). Lahendusest rääkides kasutab Peeter Põld kreeka keelset *μετανοεῖν* (metanoein'i) ehk meeleeparanduse mõistet (Põld 1932b:56). Autor ütleb, et „*me peame ümber orienteeruma oma mõtete ja püüete suhtes*“ ning „*meil ei ole teist teed, kui tahame, et iga üksik meist areneks inimeseks tõsisel mõttes ja kogu meie rahvas suudaks täita oma suuri ülesandeid*“ (ibid:39). Autor lõpetab oma raamatu mõttega, et „*ei usu, et meie rahvas kaob selle kriisi pärast*“, aga samas selle kriisi ületamine on Eesti rahva jaoks „*tema edasise arengu tähtsaimaks eelduseks*.“ (ibid:62)

"Eesti kooli ajalugu"

1933. aastal ilmus Peeter Põllu teos „Eesti kooli ajalugu“ (Põld 1933). Raamatu redigeeris Tartu Ülikooli professor Hans Kruus. Üks võimalus Eesti ajalugu jagada perioodideks on selline: muinasaeg (11 000 eKr – 1227 pKr), keskaeg (1227-1561), kolme kuningriigi aeg (1561-1629), Rootsi aeg (1629-1710), tsaariaeg (1710-1917), Eesti aeg (1918-1940), nõukogude ja Saksa aeg (1940-1944), nõukogude aeg (1944-1991), taasiseseisvunud Eesti aeg (aastast 1991). Antud raamat vaatleb nendest viit esimest perioodi.

Muinasaja Eesti hariduse kohta ütleb Peeter Põld: „*Kuigi meie esivanematel üldine haridusjärg enne sakslaste siiatulekut vististi ei olnud madalam kui ümberkaudsetel naabritel – rootslastel, taanlastel, novgorodlastel, ei saa me ometi nende juures oletada kooliharidust.*“ (Põld 1933:9) Keskaja Eesti hariduse kohta ütleb autor: „*Esimeste koolide tekkimine Eesti maa-ala piirides ulatub seega võõrvalitsuse ajajärku, kus Saksa ordu, Tartu ja Saare-Läänemaa piiskopid suurema osa maa üle oma võimu olid kindlustanud, kuna ülejääv osa, Põhja-Eestimaa ja Tallinn linn Taani valitsuse alla kuulusid. (...) Aja jooksul asuvad toom- ja kloostrikoolide kõrvale kihelkonna- ehk raekoolid, mis linnad kogudusekirikute juures avavad. (...) Kõigi nende koolidega oli tarvidus vaimulikkude ettevalmistamise suhtes rahuldatud. Ka Saksa linnakodanikud, kes haridusest huvitatud, said oma tarviduse kätte. Rüütleid huvitas kooliharidus noil aegadel väga vähe, maha arvatud juhud, kui nad oma lapsi kõrgemate vaimulikkude kohtade jaoks ette valmistasid. (...) Mis puutub pärisrahvasse, siis oli ta ainsaks vaimuharijaks kirik.*“ (Põld 1933:10-11). Reformatsiooni osas rõhutab Peeter Põld Martin Lutheri „*sundusliku algõpetuse nõudmist*“, aga nendib samas, et „*meie linnades oli see veel kaugel*“. (Põld 1933:17) Kokku on keskaja Eesti haridusolude kohta tehtud ülevaade ei ole väga põhjalik, mis osaliselt on seletav ka allikate vähesusega.

Kolme kuningriigi aja kohta kirjutab Peeter Põld: „*Keset seda kokkuvarisemist ja lagunemist püüdsid jesuiidid 1582. aastast peale Tartus, Pärnus ja Liivimaa maakihelkondades Poola võimu abil rahvast katoliku kiriku rüppe tagasi viia. Nagu mujal asutasid nad ka siin omi koole. Nii oli neil Tartus 1583. a. peale oma kolleegium, kuhu arvatavasti ka eesti poisse vastu võeti, mis jesuiitide taktikaga mujal maades kokku käib.*“ (Põld 1933:20)

Rootsi aja Eesti haridusolud moodustavad antud raamatust suuruselt teise osa. Rootsi aja rääkides võib raamatust esile tõsta gümnaasiumite (1630, 1631), ladinakeelse Tartu ülikooli avamist (1632) ja Forseliuse tegevust, sh koolmeistrite seminari (1684-1688). Rootsi aegse haridusolude iseloomustamiseks ütleb autor: „*Rootsi aja lõpul võime igatahes konstateerida vähemalt katekismuskooli sundust, kuigi veel mitte üldist rahvakoolisundust. Abinõud selle teostamiseks olid väga mitmekesised ja energilised. Peamiseks koolitüübiks jäi köstrikskool, mis pidi asutatama igas kihelkonnas.*“ (Põld 1933:43).

Tsaariaja Eesti haridusolud moodustavad antud raamatust kõige mahukama osa. XVIII sajandi haridusolude kohta kirjutab Peeter Põld: „*Mis puudutab rahvakoolidesse, siis ei tahtnud rüütelkonnad ja aadel sellega üldse vaeva näha. (...) Üldiselt on kirikuvisitatsioonidest selgub pilt haridusoludest kurb ja küsimuse käsitus järgneval ajal näitab, kui raske on üles ehitada Rootsi aja lõpu hariduslikke algeid, mis nüüd sõjas purustatud ja katku läbi hävitatud. (...) Kontroll kooliskäimise üle jäeti eeskätt kirikuõpetajate hoolde.*“ (Põld 1933:45,52).

XIX sajandi Eesti haridusolude kohta kirjutab Peeter Põld: „*Üle kogu riigi pidi loodama kõigi seisuste jaoks ühtlane koolisüsteem. Kõik koolid pidid alluma ühisele riiklikule keskasutisele, mis omakorda pidi sõltuma ainult keisrist. Seega tungis siin tugevasti läbi mõte, et kool on riigi, mitte kiriku asi.*“ (Põld 1933:60). Sellesse aega jääb ka saksakeelse Tartu ülikooli taasavamine (1802), kreiskoolide loomine (näiteks Tallinna kreiskool 1805), tegutsemist jätkasid luteri usu vallakoolid ja luteri usu kihelkonnakoolid, tekkisid õigeusu koolid, loodi õppekavad koolide jaoks. Venestamise ajal XIX sajandi lõpus muudeti nii koolid kui ka Tartu ülikool venekeelseks (1885). Nii loodi ka venekeelsed ministeeriumkoolid.

Tsaariaja lõpul, pärast 1905. aasta revolutsiooni, lubati asutada emakeelseid erakooli. Üks nendest emakeelsete erakoolide juhtidest oli ka Peeter Põld ise. Ta oli Tartus Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastekooli direktor 1909–1919. Autor kirjutab: „*Kaunis raske oli eesti erakoolidel oma seisukohta kaitseda. Paar neist läks hingusele, üks suleti (Keilas) õppekonna kuraatori poolt, õpilaste puudulikkude teadmiste pärast vene keeles, mis kuraatorit tema külaskäigul oli pahandanud. Kuid teised seisid enam-vähem kindlalt, saades rahalist toetist pidude, näitusemüükide, kingitiste, seltsiliikmemaksude näol, kusjuures kõige tunduvamalt arvesse tulid meie arenevate ühistegeliste raha- ja majandusasutiste annetised. Need koolid said teetasandajajaks tulevastele eesti koolidele.*“ (Põld 1993:159).

Peeter Põllu teos „Eesti kooli ajalugu“ on Eesti hariduse ajaloo üks tähtteoseid, mis esmakordselt sellise põhjalikkuse andis ülevaate Eesti hariduse minevikust.

Kokkuvõte

Eelpool käsitletud raamatud „Pius IX ja kirikuriik aastatel 1848–1849“ (pole säilinud), „Üldine kasvatusõpetus“ (Põld 1932a), „Usuline kriis: selle tunnuseid, põhjusi ja ületamisvõimalusi“ (Põld 1932b) ja „Eesti kooli ajalugu“ (Põld 1933) kuuluvad Eesti parimate hariduslikke ja teoloogiliste tekstide hulka. Nendes säilinud raamatutes tuleb esile Peeter Põllu emakeelse hariduse ja kasvatuses tähtsuse rõhutamine ja muretsemine eesti rahva püsijäämise pärast. Tartu ülikooli pedagoogikaõppejõud ja hilisem Eesti esimene esimene pedagoogikadoktor Juhan Tork on Peeter Põllu tähtsuse väga ilusasti kokku võtnud: „*Peeter Põld oli eesti rahva geeniusse täiuslikumaid esindajaid. Ta oli rikkamaid mehi õilsamate sisemiste aatelite väärtuste poolest. Neid jagas ta oma rahvaga. Palju, hindamatult palju on eesti rahvas temalt saanud. Eesti rahvas jääb Peeter Põllule igaveseks tänuõlglaseks.*“ (Tuulik 2007:7)

Kasutatud kirjandus

Muoni, Helgi jt (1996). *Peeter Põld oma ajastu peeglis*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Paatsi, Vello (2006). *Põldude jälgi arhiivitolmus ja kultuuriloos*. Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum

Põld, Peeter. (1932a). Üldine kasvatusõpetus. In: *Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetused B Humaniora XXVIII*, lk 5-155. Tartu: Tartu Ülikool

Põld, Peeter (1932b). *Usuline kriis: selle tunnuseid, põhjusi ja ületamisvõimalusi*. Tartu: Akadeemiline Usuteadlaste Selts

Põld, Peeter (1933). *Eesti kooli ajalugu*. Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv

Põld, Peeter (2007). *Lastest tuntakse meid*. Tartu: Ilmamaa

Saarmaa, Eha jt. (1994). *Professor Peeter Põld: kirjanduse nimestik, 1901–1994*. Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu

Tuulik, Maie. (2007). *Peeter Põld*. Tallinn: Autori kirjastus.

Arhiiviallikad

EAA.402.13.430, EAA.402.13.431, EAA.402.13.432, EAA.402.13.433,
EAA.402.13.434, EAA.402.13.435, EAA.402.13.436, EAA.402.13.437,
EAA.402.13.438, EAA.402.13.439, EAA.402.13.440